

СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН: ЧИ МОЖНА ВРЯТУВАТИ ПЕНСІЇ ДЛЯ УКРАЇНЦІВ

За умов погіршення соціально-економічного самопочуття більшості населення України, спричиненого російською агресією, пенсійна тема набуває особливої актуальності. Слід визнати, що система солідарного пенсійного страхування в Україні перебуває в кризі, а її майбутнє є невизначеним.

Загальний стан

За даними ООН, Україна входить у топ-15 країн із найвищими темпами скорочення населення. За прогнозами оцінками ООН до 2050р. частка осіб віком від 60 років зросте до 32%¹. Співвідношення між чисельністю населення працездатного та пенсійного віку в Україні збільшиться майже вдвічі. Слід наголосити, що демографічні зміни в Україні загалом відповідають глобальним тенденціям, але відбуватимуться більш швидкими темпами, порівняно з рештою країн світу. Низький рівень народжуваності та збільшення тривалості життя мають істотні наслідки для публічних фінансів, особливо для пенсійної системи. До того ж, за інших рівних умов, скорочення чисельності населення працездатного віку обумовить зменшення чисельності платників єдиного соціального внеску. Водночас, видатки на соціальний захист літніх людей, зокрема пенсійні видатки, зростатимуть разом із збільшенням частки людей похилого віку.

За інформацією Пенсійного фонду України (ПФУ), станом на 1 жовтня, в Україні зареєстровано **10,7 млн. пенсіонерів**. З них 2,7 млн. продовжують працювати. Середній розмір пенсії дорівнює 4 539,36 грн., у працюючих пенсіонерів – 4 759,20 грн. При цьому 38,4% пенсіонерів отримують виплати в межах від 2 001 грн. до 3 000 грн. Ще 23,5% – від 3 001 грн. до 4 000 грн².

Основним джерелом наповнення бюджету ПФУ є єдиний соціальний внесок (ЄСВ), який забезпечує дві третини надходжень до ПФУ. Основними платниками ЄСВ є роботодавці та

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про казначейський пенсійний план”, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1453496>.

² Пенсійний фонд України, <https://www.pfu.gov.ua/2154582-pensijnyj-fond-ukrayiny-informuye-128/>.

ФОПи, які самі забезпечують себе роботою³. За оперативними даними ПФУ⁴, загальна чисельність застрахованих осіб, за яких платять або які самостійно сплачують ЄСВ, у червні 2022р. становила **10,73 млн. осіб** (станом на жовтень 2021р., число застрахованих осіб в обов'язковій солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування складала 12,17 млн. осіб). З них 79,6% – наймані працівники, 12,1% – ФОПи, самозайняті, члени фермерських господарств, 8,3% – інші категорії, у т.ч. військовослужбовці.

Отже, співвідношення тих, хто платить ЄСВ та пенсіонерів вже становить один до одного, тобто абсолютно критичне. З урахуванням війни, відтоку за кордон українських біженців та зростання безробіття – реальна картина ще гірша.

На стан сплат ЄСВ впливає і податковий режим. Існуючий в Україні спеціальний податковий режим, запроваджений для зниження податкового навантаження та стимулювання малого підприємництва⁵ призводить до різних обсягів сплати ЄСВ особами (чи за осіб) на спрощеній та загальній системах оподаткування. Якщо роботодавець під час нарахування заробітної плати найманому працівнику повинен сплатити 22% ЄСВ, то ФОП на спрощеній системі оподаткування, незалежно від розміру доходу має право сплатити мінімальний розмір ЄСВ – 22% від **мінімальної** заробітної плати.

Наприклад, у жовтні-грудні 2022р. для ФОП – це 1 474 грн.⁶ на місяць, а сумарно сплачена сума ЄСВ за рік становить 17 292 грн. Водночас, наприклад із середньої зарплати працівника (24 150 грн.), який є найманим працівником, роботодавець сплачує 5 313 грн. на місяць або 63 756 грн. на рік.

Загальний обсяг надходжень ЄСВ хронічно недостатній для проведення соціальних видатків. Про це свідчить і регулярне дофінансування ПФУ з державного бюджету⁷. За дев'ять місяців 2022р. ПФУ надано трансфертів з державного бюджету обсягом 147 млрд. грн. При цьому власні доходи фонду становили 289 млрд. грн. або 66,4% його загальних доходів⁸.

³ Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування – ЄСВ – це консолідований страховий внесок, який надходить до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на регулярній основі. Мова про пенсійне страхування, страхування на випадок безробіття, страхування у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю та нещасними випадками на роботі.

⁴ Телеграм канал Пенсійного Фонду України, <https://t.me/PensFund/464?single>.

⁵ Спрощена система оподаткування була запроваджена в 1998р. для суб'єктів малого підприємництва на підставі Указу Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» з метою стимулювання розвитку малого бізнесу, а також зменшення неформальної діяльності.

⁶ Розміри ЄСВ і єдиного податку для ФОП з 1 січня 2022 року. – Дія Сіті, 12 листопада 2021р., https://biz.ligazakon.net/news/207461_rozmri-sv--dinogo-podatku-dlya-fop-z-1-schnya-2022-roku.

⁷ З держбюджету частково покривають розрив у бюджеті ПФ, який виникає через вищі пенсії окремим категоріям пенсіонерів (понад стандартний рівень, який розраховується за формулою), а також доплати до мінімального рівня пенсій.

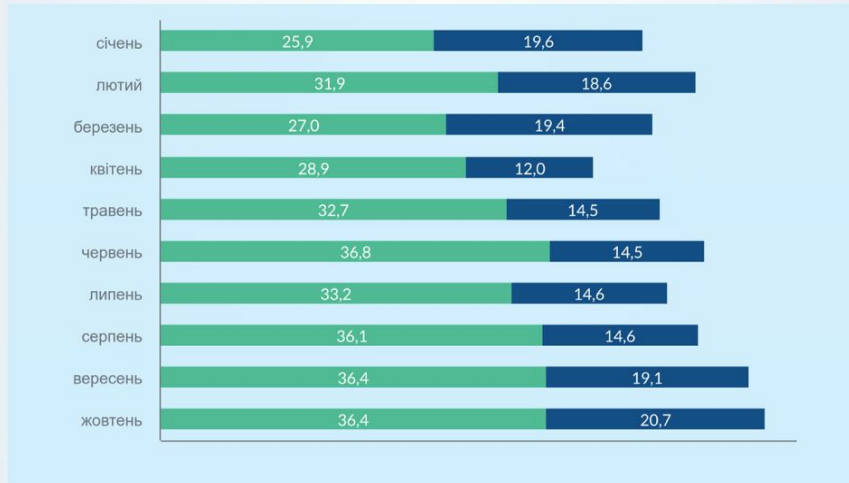
⁸ Пенсійний фонд України. Інфографіка, <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/infografika/2022-infografika/>.

Динаміка доходів Пенсійного фонду України у січні - жовтні 2022 року

(оперативні дані)

млрд грн

Власні доходи
(частина єдиного
внеску та інші платежі)

Кошти державного бюджету
на фінансування пенсійних та
інших виплат*

* - разової допомоги ветеранам війни
- одноразової допомоги (8000 грн)
- на виплату пільг та житлових субсидій

При цьому, не дивлячись на критичний фінансовий стан ПФУ, ініціативи зі зменшення оподаткування продовжуються. Наприклад, Офіс Президента та Міністерство економіки розробляють концепцію податкової реформи, під назвою «10-10-10»⁹, яка передбачає значне зниження ставок ПДВ, податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб. Концепція передбачає також **повне скасування ЄСВ** (зараз ЄСВ складає 22% фонду оплати праці найманих працівників і щонайменше 22% від мінімальної зарплати ФОПів). Це означатиме перехід України до ультраліберальної моделі оподаткування, що зараз виглядає досить сумнівним, проте вона подається як стратегічне завдання Президента зробити країну інвестиційно привабливою, зокрема з погляду податків. Бізнес, який зацікавлений у зниженні податків, концептуально ідею такої реформи підтримує¹⁰. Однак звідки в такому випадку брати кошти на пенсії, лікарняні і виплати з безробіття? Мова йде про величезні суми.

⁹ 16 серпня заступник керівника Офісу Президента Ростислав Шурма в інтерв'ю Forbes Україна розповів, що в ОП обговорюється проведення в Україні радикальної податкової реформи, яка передбачатиме зменшення ставок, https://24tv.ua/economy/podatкова-reforma-10-10-10-shho-oznachaye-dumka-ekspertiv_n2144630.

¹⁰ Податкова реформа 10-10-10 – думка бізнесу. Заява Європейської бізнес-асоціації, <https://eba.com.ua/podatкова-reforma-10-10-10-dumka-biznesu/>.

Податкова реформа «10-10-10» поділила економістів на жорстких противників та послідовників. У чому їхні аргументи. – Forbes, 22 серпня 2022р., <https://forbes.ua/inside/podatкова-reforma-10-10-10-podilila-ekonomistiv-na-zhorstikh-protivnikiv-ta-poslidovnikiv-u-chomu-ikhni-argumenti-22082022-7842>.

За умови скасування ЄСВ держава постане перед проблемою, яким чином сплачувати пенсії. Тому наразі влада шукає альтернативи, щоб забезпечити виплати у солідарній пенсійній системі.

Спрощення участі у пенсійному страхуванні («Закон про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»)¹¹.

Відповідно до чинного законодавства для того, щоб вийти на пенсію у 60 років, треба накопичити щонайменше 30 років стажу¹². У 63 роки – 20 років стажу, у 65 – від 15 до 20 років. Страховий стаж можна докупити чи продовжити працювати після 60 років. Статтею 12 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» встановлено, що особи, у яких відсутній необхідний страховий стаж, можуть брати добровільну участь у солідарній системі або в накопичувальній системі пенсійного страхування, або одночасно в обох системах відповідно до укладеного договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування згідно із Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Як можна побачити, чинний порядок добровільної сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, як правило, охоплює переважну більшість осіб, у яких не вистачає страхового стажу для набуття права на пенсію, та не дозволяє особам, які не задоволені рівнем своєї участі в загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні (низький заробіток тощо), покращити його.

З огляду на зазначене, постала необхідність у трансформації питання щодо добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування *шляхом розширення переліку її учасників (зняття обмеження щодо участі у сплаті добровільних внесків для працюючих осіб)* та спрощення механізму реалізації із використання сучасних можливостей Єдиного державного веб-порталу електронних послуг (Портал «Дія») та веб-порталу електронних послуг ПФУ для звернення про таку участь, перевірки інформації осіб, укладання в електронній формі договору про добровільну участь. Крім того, відповідно до пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»¹³ потребує унормування питання щодо здійснення благодійних внесків, які можуть бути як знеособленими, так і персоналізованими.

Новий закон про спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні (*Закон про пенсії в "Дії"*)¹⁴ було зареєстровано в парламенті у серпні 2022р. і досить швидко проголосований у першому читанні і в цілому 4 листопада. Зазначений закон – це певний компроміс між варіантом обов'язкового накопичувального пенсійного страхування (справа за яким так і не дійшла до голосування) та добровільних накопичувальних пенсій (добровільні накопичувальні пенсії існують і зараз, проте в іншому форматі – їх накопичують через недержавні пенсійні фонди).

¹¹ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні. Законопроект №7649, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40193>.

¹² Ст.26 «Умови призначення пенсії за віком», Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». 9 липня 2003р. №1058-IV. Поточна редакція – Редакція від 6 листопада 2022р., підстава – 2682-ІХ.

¹³ ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні», <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1429510>.

¹⁴ Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні. Законопроект №7649, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40193>.

Основними нововведеннями Закону про спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні є:

Добровільна сплата страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. З 16 років громадяни України, які не належать до осіб, яким призначено пенсію у солідарній системі, мають право на добровільну сплату страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Договір про добровільну сплату страхових внесків можна буде укласти в електронній формі через портал "Дія", використовуючи мобільний додаток "Дія" або веб-портал електронних послуг ПФУ. При укладенні договору, людина має *самостійно визначити розмір страхового внеску, періодичність та строки сплати* (про мінімальний та максимальний розмір таких внесків у законі нічого не сказано). Отже, накопичення можна робити і тим, хто не працює (і не відраховує ЄСВ). У такому разі людина матиме лише накопичувальний рахунок. Таким чином, з'являється можливість швидко докуповувати страховий стаж, якщо його не вистачає для виходу на пенсію за солідарною системою. Суму, якої бракує, просто можна внести на рахунок.

Спонсорські («благодійні») пенсії. Юридична або фізична особа зможе зробити персоналізований благодійний внесок (адресований визначеному нею пенсіонеру), тобто перераховувати гроші на рахунок будь-якої людини. Але за «спонсорською» схемою пенсіонер отримає лише 70% накопичень, решта піде в загальний бюджет ПФУ, тобто на солідарну пенсійну систему (на яку грошей не вистачає). Людина, якій третя особа перераховує кошти на пенсію, може від неї відмовитися (не пізніше як через три роки з моменту сплати внесків). В цьому випадку всі накопичення йдуть до бюджету ПФУ (тобто спонсору нічого не повернуть). Також зазначено, що поверненню не підлягають інші суми, зараховані на пенсійний рахунок за договором (якщо людина накопичує сама для себе). Тобто, якщо почав збирати, то потім передумати не вийде. Цікаво, що «спонсорські» пенсії можуть бути знеособлені. Отже, людям та бізнесу пропонують просто перераховувати скільки не шкода на пенсії.

Зазначимо, що до спонсорських пенсій одразу ж виникає чимало запитань, зокрема чи не стануть такі благодійні пожертвування «почесним обов'язком» для компаній, зокрема державних. Ця схема може бути використана і для «узакоплення» хабарів – замість суми в конверті «благодійник» може відкрити людині рахунок і перераховувати йому гроші на пенсію.

Загалом, оцінюючи зазначену законодавчу ініціативу, спрямовану на те, щоб швидко та просто накопичувати гроші на пенсії, виникає важливе запитання – незрозуміло, що буде з цими грошима далі. Схема накопичувального пенсійного страхування працює, коли зібрані з платників гроші потім інвестуються у певні активи, що дозволяє, як мінімум, зберегти їх від знецінення, а в ідеалі примножити. Але в новому законі стосовно цього нічого не сказано. Мова йде лише про те, що гроші зараховуються на персональні пенсійні рахунки. Отже, не виключено, що новий закон – лише перший етап накопичення пенсій через "Дію".

Казначейський пенсійний план

У Верховній Раді також зареєстровано проект Закону №7722, «Про казначейський пенсійний план», метою якого є трансформація системи пенсійного забезпечення громадян України з 1 січня 2023р., шляхом *«створення додаткової опори – добровільної накопичувальної системи, яка дозволить здійснювати громадянам додаткові індивідуальні пенсійні накопичення на старість через Казначейство»*.

Облік учасників казначейського пенсійного плану, як передбачено, буде здійснювати центральний орган виконавчої влади, який відповідає за формування та реалізацію державної

політики у сфері цифровізації, відкритих даних, національних електронних інформаційних ресурсів, взаємної узгодженості, впровадження електронних послуг та розвиток цифрової грамотності громадян. Управління активами буде здійснюватися Державним казначейством. Держказначейство має підвищити рівень гарантій для учасників добровільної пенсійної системи та зняти побоювання втрати коштів громадян, які накопичують їх у недержавних пенсійних фондах.

Схема дії закону така ж сама, що і в ухваленому Законі *«Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення механізму участі у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні»*: громадянин може поповнювати свій пенсійний рахунок чи рахунок іншої людини на будь-яку суму і з будь-якою періодичністю. Участь у програмі зможе взяти будь-яка людина молодша за 65 років. Накопичену суму можна буде забрати разово або отримувати щомісячні виплати протягом 10 років та більше. У разі смерті власника пенсійного рахунку гроші переходять спадкоємцям, а за їх відсутності – до держбюджету.

Окрім того передбачено випуск пенсійних облігацій. Так, в Законі "Про цінні папери та фондову біржу" визначено, що цінними паперами є грошові документи, що засвідчують право володіння, і можуть бути іменними або на пред'явника¹⁵. Конституція України закріплює право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю¹⁶. Отже, випуск пенсійних облігацій та розповсюдження їх у першу чергу серед приватних підприємців і самозайнятого населення, які б гарантували в майбутньому дохід до державного пенсійне забезпечення, може бути одним із механізмів залучення коштів до ПФУ.

Аналізуючи текст запропонованого проекту Закону, за яким Держказначейство має стати куратором пенсійних накопичень, створюється враження новизни запропонованого у проекті способу регулювання недержавного пенсійного забезпечення. Проте, система добровільного накопичувального пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат, була запроваджена з 2004р. як третій рівень системи пенсійного забезпечення в Україні законами *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* (№1058 від 9 липня 2003р.) та *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* (№1057-IV від 9 липня 2003р.). Згідно з Законом *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* система недержавного пенсійного забезпечення – це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб.

Система добровільного накопичувального пенсійного забезпечення розпочала свою повноцінну діяльність у 2005р. Станом на 30 червня 2021р., в Державному реєстрі фінансових установ містилася інформація про 63 недержавні пенсійні фонди (НПФ). Загальна кількість учасників НПФ – 888,3 тис. осіб, отримують пенсійні виплати 88,2 тис. осіб. Загальна вартість активів НПФ 3,712 млрд. грн. За час функціонування система добровільного накопичувального пенсійного забезпечення НПФ здійснено 1,196 млрд. грн. пенсійних виплат. Сума добровільних внесків у систему добровільного накопичувального пенсійного забезпечення склала 2,496 млрд. грн., а сума інвестиційного доходу на ці внески за час функціонування системи склала 2,789 млрд. грн. Тобто недержавні пенсійні фонди за період свого існування закумулювали понад 5 млрд. грн. добровільних пенсійних накопичень за участю понад 950 тис. громадян України¹⁷.

Проект Закону також викликає низку інших запитань. Передусім це стосується залучення Державної казначейської служби України (Державного казначейства). Основними

¹⁵ Закон "Про цінні папери та фондову біржу": <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/1201-12#Text>.

¹⁶ Конституція України: Ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. – Юрінком, 80 с.

¹⁷ ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону України "Про казначейський пенсійний план", <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1453496>.

завданнями цього органу є реалізація державної політики у сферах **казначейського обслуговування бюджетних коштів**, бухгалтерського обліку виконання бюджетів та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах. Державне казначейство є специфічною установою, оскільки поряд з технічними банківськими функціями – здійснення платежів, обслуговування клієнтів тощо – вона залишається відповідальним за обслуговування державного бюджету згідно з покладеними на нього основними функціями. Саме існування єдиного казначейського рахунку в Національному банку України¹⁸, надає можливість НБУ користуватися вільними бюджетними ресурсами, дозволяє здійснювати видатки та наявні зобов'язання, а також оперативно ухвалювати рішення щодо розміщення тимчасово вільних коштів або здійснення запозичень.

Проте, прагнення держави максимально залучити накопичені пенсійні кошти на казначейські рахунки, яке проглядається за змістом законопроекту, містить певні ризики. Так, наразі суттєво посилились проблеми касових розривів єдиного казначейського рахунку¹⁹, що стали провокувати масові затримки бюджетних видатків. Касові розриви єдиного казначейського рахунку відбуваються через недоотримання у дохідній частині бюджету та очікування надходження фінансової допомоги від іноземних партнерів, виникає часовий розрив між можливостями та потребами проводити касові видатки. Усі наявні кошти при цьому використовуються за пріоритетами воєнного стану.

У цей період Держказначейство при фінансуванні видатків керується Постановою КМУ №590²⁰, у якій визначено черговість проведення видатків в умовах обмеженого фінансового ресурсу на казначейських рахунках. Насамперед, кошти спрямовуються на національну безпеку і оборону та на здійснення заходів правового режиму воєнного стану. Оплата праці бюджетникам та інші статті видатків, в т.ч. пенсійні виплати, будуть фінансуватись у другу чергу, мірою надходжень коштів на ЄКР. Отже, існує ризик, що (принаймні на час дії згаданої Постанови) у казначейства буде виникати спокуса перекидати пенсійними коштами касові розриви за іншими статтями бюджету, що викличе проблеми з фінансуванням пенсійних виплат.

Варто також зазначити, що проект не передбачає запобіжних заходів проти одного з викликів функціонування накопичувальної пенсійної системи за безпосередньою участю державних органів – спокуси Уряду використовувати кошти обов'язкових накопичувальних пенсійних систем (Рівня II) для погашення дефіциту державного бюджету чи дефіциту коштів на Рівні I (солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування), або ж на інші цілі, не пов'язані з накопичувальними пенсійними системами. Це може негативно позначитися на ефективності накопичувальної пенсійної системи.

Окрім того, викликає питання те, що у проекті передбачено, що накопичені кошти можуть йти на інвестиції, виплати пенсіонерам, а також на оплату витрат якогось адміністратора пенсійної програми та послуг, які надаються «третіми особами». На ці цілі метою може бути використано до 0,3% чистої вартості пенсійних активів.

¹⁸ Указ Президента України № 460/201 від 13 квітня 2011р. «Про Положення про Державну казначейську службу України».

Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України» №21 від 15 квітня 2015р.

¹⁹ Офіційних заяв Міністерства фінансів чи Держказначейства з цього приводу ще не було. Проте Казначейство не пропускає фінансування навіть за захищеними статтями видатків – заробітні плати, соціальні виплати у багатьох бюджетних установах поки що на паузі. Повідомлення Центру аналізу публічних фінансів та публічного управління, <https://t.me/vashigroshi/430>.

²⁰ Постанова КМУ «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» №590 від 9 червня 2021р.

Закон «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», якою визначені питання формування накопичувальної системи пенсійного страхування зазначає, що перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду запроваджується починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету ПФУ. Водночас, в умовах ведення війни це положення Закону не може бути реалізовано в принципі.

Так, за даними Державної служби статистики України, скорочення реального ВВП за підсумком I кварталу становило 15,1%, у II кварталі падіння пришвидшилось до 37,2%. Зростання споживчих цін у річному вимірі становило 23,8%. За даними Міністерства економіки України, очікуване безробіття у 2022р. прогнозується на рівні 27,9%, номінальна середньомісячна заробітна плата працівників становитиме 1 4025 тис. грн., тобто залишатиметься на рівні довоєнного 2021 року. В країні цьогорічна інфляція перевищить 30%, а тільки за останній рік курс долара зріс з 26 до 40 грн. Виникає питання куди потрібно вкладати пенсійні накопичення, щоб хоча б врятувати їх від знецінення? Спроможність громадян України формувати добровільні особисті пенсійні накопичення та спроможність держави забезпечити належний рівень дохідності цих накопичень під час війни сильно знизилися, порівняно з довоєнним часом. Насамперед, це пов'язано з тим, що значна частина українських підприємств призупинили свою роботу або безпосередньо через бойові дії, або через заблокований доступ до ринків збуту чи сировини.

Загальний висновок – фінансові передумови формування накопичувальної системи в Україні, які склалися на цей момент, не можуть сприяти її належному становленню. Відтак, запровадження накопичувальної пенсійної системи доцільно розпочинати лише після об'єктивного визначення факту зростання економіки в Україні, що дасть можливість ефективного розміщення та використання коштів накопичувальної пенсійної системи. В іншому випадку зібрані кошти не дадуть бажаного для нормального функціонування цієї системи прибутку, що призведе до дискредитації самої ідеї такого пенсійного страхування.

Безумовно, існує нагальна необхідність розвитку, удосконалення чи трансформації системи пенсійного забезпечення в Україні, водночас, будь-які зміни, що стосуються значної частини населення, повинні, по-перше, повною мірою враховувати існуючі реалії, ризики та виклики; по-друге, напрацьовуватися із залученням широкого кола учасників – урядовцями, соціальними партнерами, незалежними експертами, науковцями, іншими зацікавленими сторонами чи особами; по-третє, виноситися на широке громадське обговорення і враховувати його результати.